

якої вона є, і там віддається до суду за порушення аналогічної норми. Зрозуміло, що невід'ємною частиною принципу є конкретно умовний принцип.

Кримінальне законодавство України регламентує дію кримінального закону у просторі на підставі трьох принципів: територіального, універсального та активного персонального, який у нашому законодавстві отримав назву: «принцип громадянства». Наука кримінального права України не виділяє принцип прапора як окремих, оскільки вважає його частиною територіального принципу. Після ратифікації низки міжнародних угод, з урахуванням положень ст.9 Конституції України та Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.12.91 р., національне законодавство передбачає використання практично усіх принципів кримінально-правової юрисдикції, які розглядались у запропонованій роботі. Це зайвий раз свідчить про те, що законодавство в Україні розвинуто достатньо і на належному рівні, залишається тільки сумлінно його виконувати.

Надійшла до редколегії 16.06.99

*В.І. Гаєнко, канд. юрид. наук,
С.О.Сафронів*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИКИ

Питання про предмет криміналістики як науки розглядалось багатьма вченими-криміналістами. У кожному підручнику з криміналістики висвітлюється питання щодо предмета, системи, завдання цієї науки. Визначений предмет науки – це показник того, що така наука дійсно існує. Тому й питання про предмет криміналістики є принциповим та важливим.

«Вчені-криміналісти не дійшли нині єдиного визначення предмета криміналістики, тобто дефініції, з якими ми зустрічаємося, далеко не адекватні» [1, с.16]. Історичний аспект формування поняття предмета криміналістики, а також аналіз різних авторських точок зору щодо цього питання висвітлювався в літературі [1, с. 16-17; 2, с. 6-36; 3, с. 8-10], тому й немає сенсу повторюватися.

У більшості випадків вчені розглядають предмет криміналістики в межах злочинної діяльності та механізму її відображення у джерелах інформації, а також діяльності правоохоронних органів щодо розкриття та розслідування злочинів. У роботі В.О. Образцова пропонується інший погляд на зміст предмета криміналістики. У деяких аспектах авторські пропозиції збігаються з тими, які викладені у цій статті [4, с.14-17]). Безумовно, такі твердження вірні. Але закономірності діалектичного розвитку наукової думки обумовлює необхідність поновлення та уточнення існуючих теоретичних концепцій. Предмет криміналістики у цьому аспекті зовсім не виняток. Не претендуючи на безперечність наведених нижче роздумів, пропонуємо свій погляд на розуміння змісту предмета криміналістики.

Вважаємо, що зміст предмета науки повинен виходити з предмета пізнання. Предмет пізнання криміналістики повинен складатися з п'ятих елементів: 1) дозлочинна діяльність особи; 2) злочинна діяльність особи; 3) постзлочинна діяльність; 4) механізм відображення діяльності особи в навколишньому середовищі; 5) функціональна діяльність щодо розкриття та розслідування злочинів правоохоронними органами.

Якщо четвертий та п'ятий елементи, наведені вище, традиційно складають предмет криміналістики, то перший, другий та третій багатьма вченими розглядається у сукупності, як складова одного елементу – злочину. При цьому взагалі термін «злочин» охоплює в собі широкий спектр різноманітних понять: діяльність злочинця (у широкому її розумінні), подія злочину, механізм злочину й способи злочину. Це, на наш погляд, не зовсім правильно. Навіть криміналістичне розуміння злочину не може бути таким великим за обсягом. Вихідною позицією для криміналістики повинно стати фундаментальне теоретичне вчення кримінального права взагалі про злочин, про момент початку та закінчення злочину, вчення про існуючі стадії скоєння злочину (готування, замах і закінчений злочин). Оскільки криміналістика є наукою прикладною, то й її теоретичні засади повинні ґрунтуватися на фундаментальних наукових поняттях, а не суперечити їм. Казати про те, що на це ніколи не звертали свою увагу вчені, не можна. Так, М.І. Панов правильно відзначає, що визначальне значення серед наук кримінального циклу має кримінальне право [5, с.5]. Виходячи з цього, криміналістичне поняття злочину не може бути настільки об'ємним. Тому, коли мова йде про злочинні дії, навіть у криміналістичному розумінні, на увазі повинна матися тільки та діяльність чи окрема поведінка, яка передбачена правовою нормою КК України. Слід зауважити, що поняття «злочин» містить у собі як дії щодо готування до злочину, так і дії про замах на скоєння злочину, бо це теж є злочином згідно зі ст. 17 КК України, але лише у тому випадку, коли злочин незакінчений. Виходячи з цієї точки зору, на наш погляд, структура предмета криміналістики потребує деяких уточнень.

Так, та діяльність чи окрема дія особи, яка не охоплюється межами поняття злочину, повинна розглядатися як окремий елемент предмета пізнання криміналістики, а відповідно й як окрема складова структурна одиниця предмету науки криміналістики. Такими елементами мають стати дозлочинна діяльність та постзлочинна діяльність особи. Безумовно, маєтись на увазі лише та діяльність особи, яка має відношення до самого злочину, перебуває з ним у закономірному, каузальному зв'язку, має доказове чи оперативно-тактичне значення.

Перш за все, дозлочинна діяльність може виражатися у способах готування до злочину. Хоча не слід вважати, що вона проявляється лише у способі готування до злочину. Стадії готування до злочину може зовсім не існувати. Особа може вчинити злочин безпосередньо не готуючись до цього.

Але характер дозлочинної діяльності особи може мати суттєве доказове значення, становити криміналістичний інтерес. Навіть якщо не враховувати спосіб готування до злочину, то і в цьому випадку зовнішній прояв дозлочинної діяльності може бути дуже різноманітним та мати певне доказове значення у кримінальній справі. Це можуть бути й поодинокі висловлювання особи чи письмові погрози, невербальні вирази (жест чи система жестів – пантоміміка), участь у якихось детермінованих злочину подіях (наприклад, у сварці з родиною потерпілого), тощо. Важко не погодитись з тим, що встановлені факти дозлочинної діяльності особи мають своє певне значення для процесу розкриття та розслідування самого злочину. Наприклад, встановлений факт підготовки до злочину свідчить про те, що діяння вчинено умисно, а не з необережності. Висловлювання особи, зміст листа, смислове значення жесту можуть іноді прямо вказувати на винність особи, на мотив, привід, особисті бажання злочинця, мету злочинних дій. Всі ці дозлочинні факти можуть відбуватися як задовго до самої події злочину, так і безпосередньо до моменту початку самого злочину.

Сподіваємося, є сенс погодитися і з тим (це є очевидним), що діяльність злочинця не припиняється моментом скоєння злочину. Оскільки відносно особи, яка скоїла злочин, здійснюються заходи по її затриманню та ізоляції від суспільства, то й вона відповідно здійснює діяльність, яка перебуває в причинному зв'язку з вчиненим злочином і діяльністю правоохоронних органів щодо розкриття і розслідування цього злочину. У свою чергу, це визначає особливості діяльності правоохоронних органів при розкритті і розслідуванні злочину, що теж є предметом криміналістики. У даний час традиційно діяльність особи після скоєння злочину розглядається звужено, обмежуючись здебільшого способом приховування злочину та протидією розслідуванню. Здається, необхідним і доцільним буде розглядати постзлочинну діяльність особи, яка вчинила злочин, у більш широкому обсязі, ніж згадано вище.

Постзлочинну діяльність необхідно розглядати в двох аспектах. По-перше, постзлочинна діяльність особи до моменту початку діяльності правоохоронних органів щодо встановлення ознак злочину, його розкриття і розслідування (тобто на стадії латентності злочину) і, по-друге, постзлочинна діяльність особи з моменту початку процесуальної діяльності правоохоронних органів щодо встановлення ознак злочину, його розкриття і розслідування. Двоаспектність розгляду постзлочинної діяльності має суттєве значення. Як приклад можна навести ту обставину, що з моменту початку діяльності правоохоронних органів спосіб приховування злочину слід розглядати вже як протидію, оскільки особа здійснює свою діяльність, направлену на приховування злочину, всупереч діяльності правоохоронних органів.

Постзлочинна діяльність особи до початку діяльності правоохоронних органів може виражатися у приховуванні злочину, виявленні злочину, дія-

льному розкаянні особи, яка скоїла злочин. Постзлочинна діяльність особи з моменту початку діяльності правоохоронних органів може виражатися у нейтральній поведінці особи (бездії), у сприянні чи, навпаки, активній протидії правоохоронним органам щодо розкриття та розслідування злочину. Кожен з наведених вище видів постзлочинної діяльності може мати не тільки юридичне значення, а й криміналістичне. Так, встановлення і фіксація слідів (у широкому розумінні) постзлочинної діяльності особи може вказувати на сам факт скоєння особою злочину (наприклад, написана обвинуваченим записка, у якій він звертається до потерпілого з проханням пробачити йому); чи на мету злочину (наприклад, обвинувачений висловлює своїм сусідам: «... хотів його вбити, шкода, що мені перешкоджали...»). Знання (прогнозування) можливої постзлочинної поведінки на стадії розкриття і розслідування злочину буде сприяти оптимальній організації розслідування, проведенню превентивних заходів щодо постзлочинної діяльності особи, яка вчинила злочин і не сприяє слідству, уникненню небажаних слідчих ситуацій. Слід також враховувати, що сама по собі постзлочинна діяльність може бути деліктною (наприклад, перешкоджання явці свідка, погроза помститися за його показання – ст. 180 КК України; злісна непоправа законному розпорядженню або вимогам працівника міліції – ст. 185 КУпАП). Відповідно, встановлення деліктної постзлочинної діяльності потребує свого розв'язання, передбаченого законодавством, а саме: порушення кримінальної справи, застосування заходів, які забезпечать безпеку учасників кримінального судочинства, адміністративне провадження.

Можливість виявлення та фіксації доказів злочину, які утворились на етапі постзлочинної діяльності, обумовлюють необхідність та доцільність визнати постзлочинну діяльність як предмет криміналістичного пізнання, а отже і як предмет криміналістичної науки.

Взагалі, можна казати, що предметом криміналістики є минуле –теперішнє – майбутнє. Реалізація цієї формули повинна здійснюватися в пізнанні події минулого, встановленні, фіксації та аналізі теперішнього, прогнозуванні та моделюванні можливих подій майбутнього. Запропонована трьохланкова формула може доповнити відому семичленну римську формулу (хто, що, де, з чією допомогою, чому, яким способом, коли), яка по суті завжди є предметом пізнання при розкритті та розслідуванні будь-якого злочину.

Таким чином, якщо визнати неможливість нівелювання понять дозлочинної та постзлочинної діяльності з поняттям злочину (злочинною діяльністю), то й предмет криміналістики має бути поновлений саме такими елементами, як:

- дозлочинна діяльність особи, яка повинна охоплювати діяльність злочинця (співучасників), а також, у злочинах проти особи, діяльність потерпілого;

- безпосередньо злочинна діяльність, яка охоплюється складом злочину, передбаченого правовою нормою КК України;

- постзлочинна діяльність особи, яка вчинила злочин (співучасників), та постзлочинна діяльність потерпілого (цивільного позивача чи відповідача).

Щодо інших елементів предмета криміналістики, а саме – механізму відображення діяльності особи в оточуючому середовищі та функціональної діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів, то обсяг та зміст цих складових елементів предмета повинен розширюватися через реалізацію тої самої трьохланкової формули, мова про яку йшла вище.

Список літератури:

1. Салтевський М.В. Криміналістика. К., 1996. 2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т.1. Общая теория советской криминалистики. 1977. 3. Салтевський М.В. Криміналістика. В сучасному изложении юристов. Харьков, 1996. 4. Образцов В.А. Криміналістика: Курс лекцій. М., 1996. 5. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Х., 1984.

Надійшла до редколегії 05.09.99

М.О.Головецький

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ УЗНАВАННЯ НА ПОПЕРЕДНЬОМУ СЛІДСТВІ

Одним з елементів криміналістичної тактики є тактичний прийом. В юридичній літературі визначення поняття тактичного прийому дотепер є спірним і викликає неоднозначне розуміння. Під тактичним прийомом іноді розуміють і елементарні організаційні заходи, і простий логічний підхід, а часом - навіть вимоги кримінально-процесуального закону. Так, А.Н. Васильев визначає тактичний прийом як «рекомендацію, розроблену на основі даних спеціальних наук (головним чином логіки, психології, наукової організації праці), а також як узагальнення слідчої практики для застосування логічних методів пізнання в специфічних умовах розслідування, формування психології стосунків слідчого з учасниками слідчих дій, організації розслідування» [1, с.112].

Р.С.Белкін зазначає, що тактичний прийом - це «найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільна лінія поведінки особи, що здійснює процесуальну дію» [2, с.143]. Існує також думка, що «тактичний прийом» і «рекомендація» - поняття хоча і не тотожні, але настільки нерозривні, що жорстко розділяти їх недоцільно» [3, с.50]. На нашу думку, більш правильну позицію займає А.Ф.Волобуєв, котрий пише, що поняття «тактичний прийом» і «тактична рекомендація» є різнопорядковими і при їх використанні необхідно дотримуватися умови: аспекту розгляду слідчої тактики. При цьому автор підкреслює, що «поняття «тактичний прийом», є способом цілеспрямованої практичної діяльності розслідування злочинів, відображає, насамперед, практичну спрямованість слідчої тактики, а по-